

Универзитет у Нишу, Факултет уметности у Нишу –
Департман за примењену уметност, Ниш

DOI 10.5937/kultura1755356B

УДК 725.17(497.11)"18"

711:94(497.11)"18"

оригиналан научни рад

ДВОР У САВАМАЛИ – ТЕМЕЉ СРПСКОГ БЕОГРАДА ИЗВАН ШАНЦА

Сажетак: Рад прати конституисање државно – дворског ансамбла у Савамали као једног од визионарских подухвата кнеза Милоша у време када је Београд тек требало да се избори за ранг српске престонице и ступи на прилично нелагодан пут урбане револуције. Стојимо на добро познатим становиштима да двор представља не само пребивалиште владара, већ истовремено и институцију власти. Кнез Милош је веома рано спознао важност успешно позиционираног и обликованог владарског седишта. С тим у вези, од самог ступања на власт отпочиње експанзивну политичку борбу за претварање Београда у престоницу. На том нимало лагодном путу испуњеном бројним наглим обртима и изменама првобитних планова, Дворски ансамбл у Савамали маркирао је успон владара, државе и српског народа. Уједно, кнежева одлука о изградњи државно – дворског ансамбла у Савамали, спровођена уистину уз много недаћа и отпора, показале се као судбинска одредница урбане трансформације Београда у модеран европски град.

Кључне речи: двор, престоница, Савамала, кнез Милош, урбанизација Београда, владарска резиденција

Одабир и утврђивање престонице, као рефлекс и афирмација политичког тела владара¹, одувек је представљало једно од кључних политичких питања. Током већег дела трајања прве владавине кнеза Милоша Обреновића, у периоду од

¹ За теоријски систем о два владарева тела видети: Kantorowicz, E. H. (1997) *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton: Princeton University Press.

1818. до 1839. године, престоница Кнежевине, где су били смештени сви високи органи државне власти, војне управе и седиште црквеног поглавара, био је Крагујевац.² Политички, национални и династички пут кнежевине Србије, оличен територијалном експанзијом, стицањем аутономије и конкретним државно – правним гаранцијама на концу треће деценије века и видљивијим присуством српског владара у оквирима политичке свакодневице, захтевао је нужно дефинисање нове престонице која ће адекватно одговорити новим захтевима историјског тренутка.

Још у несигурним условима послеустанничких година, сходно политичким потребама контроле тек ослобођених територија и нужној омнипрезентности владара, кнез Милош је изградио и дефинисао паралелне центре моћи у Пожаревцу³, Шапцу⁴ и Чачку⁵. Ипак, за младу кнежевину која је тек требало да стаса и умрежи се са светом, београдско подручје је било од прворазредног значаја.

Већ у првим послеустанничким годинама кнез је, упркос неспокојним условима и одвећ компликованој сарадњи са београдским везиром Марашли – Али Пашом (Marашlı Ali Paşa), успео да најпре усмено и привремено, а најпосле и трајно, запоседне простор који се пружао од Варош капије до Топчидерског друма.⁶ Кнез Милош је на овом простору, тачније падини према Сави код старе цркве, започео процес груписања првих државних и јавних здања оличених у Господарском конаку, те здањима Народне канцеларије и Митрополије. Овај простор функционисао је као дворска економија са баштама и воћњацима прве кнежеве београдске резиденције.⁷ Господарски конак налазио се унутар Вароши опасане

2 Марковић, Р. (1938) *Питање престонице у Србији кнеза Милоша*, Београд: Штампарија Драг. Поповића, стр. 22-27. О двору кнеза Милоша у Крагујевцу видети: Митровић, К. *Двор кнеза Милоша Обреновића у: Приватни живот код Срба у XIX веку* приредили Столић, А. и Макуљевић, Н. (2006), Београд: Клио, стр. 261-301.

3 Лазић, М. Црква и двор у Пожаревцу као идеолошки центри владарске репрезентације кнеза Милоша, у: *Viminacium* Зборник радова Народног музеја у Пожаревцу бр. 16, приредио Ђорђевић, М. (2011), Пожаревац: Народни музеј, стр.135-167.

4 Здравковић, И. М. (1953-54) Конаци кнез Милошеве Србије, *Гласник Етнографског института Српске академије наука* књ. 2-3, Београд: Етнографски институт САН, стр. 422-423.

5 Здравковић, И. М. (1951) Господар Јованов конак у Чачку, *Музеју 6*, Београд, стр. 124-127.

6 Марковић, Р. нав. дело, стр. 17-22; Macura, V. (1984) *Čaršija i gradski centar: razvoj središta varoši i grada Srbije XIX i prve polovine XX veka*, Niš: Gradina; Kragujevac: Svjetlost, str. 35.

7 Вујић, Ј. (1902) *Путешествије по Србију II*, Београд: Српска књижевна задруга, стр. 42.

шанцем код Варош-капије, на углу некадашњих улица Богојављенске (данас Кнеза Симе Марковића) и Краља Петра, на месту здања данашње Патријаршије, а наспрам прочеља старе српске цркве.⁸ Охрабрен плодним упорним дипломатским напорима и смишљеним политичким потезима који су резултовали потписивањем Акерманске конвенције 1826. и склапањем Једеренског мира 1829. године, у атмосфери очекиваног испуњења обавеза које је Порта морала извршити спрема новонасталног аутономног статуса Србије у оквирима Османског царства, кнез Милош је у јуну месецу 1829. године отпочео изградњу свог новог двора у Београду, на суседном плацу у непосредној близини Господарског конака.⁹ Простор недвосмислено османске вароши се постепено али засигурно почео мењати и то суштински, како идејно, тако и материјално, јер поред градитељских активности иницираних од стране кнеза Милоша, имућни трговци и занатлије подизали су репрезентативна резиденцијална здања, творећи један сасвим нови Београд. Ипак, близина турских гарнизона и спорост у поступку исељења турског цивилног и војног становништва, захтевала је устројавање новог средишта у односу на Варош капију.

Оснивање дворског комплекса у Београду било је иницирано снажним убеђењем да је преузимање потпуне контроле и доминација над Београдом на дохват руке што је следствено требало манифестовати репрезентативном палатом првог кнеза слободне Србије. Важну улогу у легитимисању монархијске власти у Србији, поред прокламованог Хатишерифа, имала је и посебно издата царска диплома тзв. *султански Берат* којим је Порта кнезу Милошу Обреновићу препустила самосталну управу Кнежевином и потврдила наследно кнежевско достојанство по принципу примогенитуре чиме је Србија озваничена као наследна монархија под султановим сизеренством.¹⁰ Паралелно са успостављањем недвосмисленог државно – правног основа Кнежевине Србије и

8 Вујовић, Б. (1986) *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд: Просвета : Републички завод за заштиту споменика културе, стр. 128.

9 Петровић, М. (1901) *Финансије и установе обновљене Србије до 1842 до 1842. 1- С једним погледом на ранији историски развој финансиског уређења у Србији*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, стр. 422-427; Петровић, М. С. (1930) *Београд пре сто година*, Београд: Графички институт Народна мисао, стр. 94. О питањима које је Порта требало да реши по основама Акерманске конвенције и Једеренског мира, као и о току дипломатских активности кнеза Милоша у циљу регулацисања политичког статуса Кнежевине Србије видети: Јакшић, Г. (1927) *Европа и васкрс Србије (1804 – 1834)*, Београд: Народна мисао, стр. 413-415; Љушић, Р. (2004) *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 1-20.

10 Исто, стр. 11.

гаранцијама да се Срби могу национално и културно развијати у оквирима Османске царевине које су дефинисане одредбама Хатишерифа 1830. године, реафирмисано је питање позиционирања нове престонице и кнежеве отворене жеље за њеним потпуним измештањем у Београд.¹¹

Крагујевац је упркос сигурности и разрађеном деценијском систему спровођења власти, тада увелико био тесан спрам нових прилика. Све већа флукуација чиновника усложњеног државног апарата и посетилаца двора, указивала је увелико на многе недостатке Крагујевца као престоног места. Тешко доступна периферна позиција, лоша и застарела путна мрежа, нехигијенски услови, мањак стамбеног простора и недостатак воде као важног привредног и животног ресурса, иницирали су озбиљније активности кнеза Милоша по питањима избора позиције и изгледа нове престонице.¹² У овом периоду, упадљива је интензивна покретљивост кнеза Милоша по Србији и изградња мањих владарских коначишта намењених његовим краћим боравцима, углавном током летњег периода. У ту сврху подигнути су кнежеви конаци са пратећим амамима у Свилајнцу, Кладову, Брестовачкој и Соко бањи.¹³ Овде треба скренути пажњу да је широкој omnipрезентности владара у ово доба, доприносила репрезентативност и симболична улога резиденција његове браће, конака господара Јеврема у Шапцу и Ваљеву и конака господара Јована у Чачку и Брусници.¹⁴ Озбиљан противкандидат Београду за званично кнез Милошево седиште, представљало је Смедерево, али је привлачном снагом свога положаја, политичким, економским и симболичким значајем, Београд био неупоредив без обзира на све спорне околности и временски исцрпљујуће процесе разрешења проблема око његовог потпуног задобијања.¹⁵

У вези са поментум околностима несигурне атмосфере узроковане близином цивилног и војног присуства османског живља, морало се одустати од првобитне идеје да Нови конак постане званична кнежева резиденција и београдски

11 Марковић, Р. нав. дело, стр. 37-45.

12 Исто, стр. 37-39.

13 Несторовић, Б. (2006) *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд: *Art press*, стр. 52-53; Здравковић, И. М. (1952) Споменници културе у Брестовачкој бањи, *Гласник Етнографског института Српске академије наука* књ. I/1-2, Београд: Етнографски институт САН, стр. 436-438.

14 Исто.

15 Марковић, Р. нав. дело, стр. 38. Забележено је да је кнез Милош у периоду 1827–1833. године у Смедереву купио виноград и изградио вински подрум са кућом. Цветковић, С. (2008) *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево: Музеј, стр. 11, 14, 23-24, 43-47.

двор кнеза Милоша. Идеја о планском оснивању српског Београда изван шанца која ће се реализовати током четврте деценије деветнаестог века, иницирана је већ крајем двадесетих година истог века. Упркос опструкцијама и повишеном степену неповерења, процес повратка хришћанског становништва у Београд узима маха и на Савској падини настаје животворна српска варош. На постепеном и стрпљиво очекиваном путу устоличења у Београду, захваљујући дипломатском умећу преговарања, кнез Милош је веома рано испословао усменом погодбом, од београдског везира *себи на послугу* предварошки простор Београда изван шанца тзв. Савамалу.¹⁶ Подручје Савамале обухватало је широки појас савског приобаља омеђен данашњим улицама Краљице Наталије, Ломином, Гаврила Принципа, Балканском, Сарајевском и Кнеза Милоша.¹⁷ Податак који нам је оставио Јоаким Вујић сведочи да је године 1826. Савамала била кнез Милошев спахилук са воћњацима и њивама и да је бројала преко стотину домова, бројне механе и занатске радње.¹⁸

Визија о државном и административном центру на простору Савамале, зачета је припремним радовима на изградњи кнежевог дворца у августу месецу 1829. године.¹⁹ Амбициозни подухват изградње захтевао је обимне предрадње на припреми лошег терена, проналажењу школованих архитеката и дефинисању јасних програмско-пројектних елемената будуће грађевине. Додатна отежавајућа околност која је знатно успорила изградњу јесте дипломатски скандал који је избио између београдског везира Веди – Махмут паше (Mahmud Paşa) и кнеза Милоша када је везир захтевао да се рад у Савамали обустави у јесу набавке грађевинског материјала из Арада и Сегедина.²⁰ Очигледно самопоуздање и манифестацију моћи кнез испољава својим готово дрским коментаром да *везир београдски непрестано нешто булазни противу нашег грађења у Савамали* поводом приговора бео-

16 Марковић, Р. нав. дело, стр. 7-22; Б. Перунчић, Београдски суд 1819-1839, Београд: Историјски архив Београда, стр. 13.

17 Вујић, Ј. нав. дело, стр. 224-225; Шкаламера, Ж. (1971) Београдска Нова Доња варош у XVIII веку, *Годишњак града Београда* књ. 18, стр. 69. Детаљније о потезу Савамале видети у: Ротер, М. *Проблеми заштите и ревитализације дела Карађорђевог улице у Београду, на потезу Савског пристаништа*, специјалистички рад одбрањен на постдипломским студијама из заштите, ревитализације и проучавања градитељског наслеђа, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, Београд.

18 Вујић, Ј. нав. дело, стр. 41. То потврђује и Бартоломео Куниберт (Bartholomeo Cuniberti) неколико година касније; Куниберт, Б. (1901) *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића (1804-1850)*, Београд: Штампарија Д. Димитријевића, стр. 362.

19 Петровић, М. С. нав. дело, стр. 94.

20 Марковић, Р. нав. дело, стр. 40-41; Љушић, Р. нав. дело, стр. 198.

градског паше због подизања ансамбла државних здања без дозволе Цариграда, што је видна метафора ојачане Милошеве власти у Београду.²¹ Имајући све наведено на уму, можемо констатовати да конкретна изградња дворског комплекса отпочиње спровођењем судбинске одлуке о иселењу Савамалаца на Палилулу 1835. године и ангажовањем Антона Шульца (Anton Schultz) и Атанасија Николића на пословима премеравања савамалског терена.²²

Благо заталасана конфигурација падине и растеређена позиција изван шанца, болној метафори круте туђинске власти и вишедеценијског кулука²³, природно је наметнула Савамалу као срце савременог града. Показаће се да је кнежева одлука, мада сурово спровођена уз велико негодовање становника који су се невољно и под присилом морали одатле иселити, судбински утицала на урбану трансформацију Београда у модеран европски град.²⁴ Свакако да је безбедност и дистанца од жаришних упоришта турских власти представљала важан фактор приликом одлуке да кнез себи почне зидати резиденцију изван шанца, даље од варошкапијског језгра. Међутим, овде се мора узети у обзир и битна компонента помне планерске активности и посебне владарске бриге за *положеније места* средишта новог Београда којим је наговештена амбициозна кнежева градоуређивачка визија,²⁵ а у чијој основи лежи манифестација новонастале признате моћи у оквиру кључног историјског тренутка извојеване слободе, пуне унутрашње самоуправе и кнежевског суверенитета.²⁶

21 Коларић, М. (1967) *Класицизам код Срба*, књ. 2 *Грађевинарство*, Београд: Просвета, стр. 274.

22 Перунички, Б. нав. дело, стр. 780. За потребе израде државних зграда у Савамали најпре је био позван искусан грађевинар Јозеф Фелбер (Jozef Felber) из Земуна, али је он одбио рад на овом пројекту; Несторовић, Б. нав. дело, стр. 67.

23 Одијум који је изазивао шанац међу српским живљем у Београду тога времена речито бележи Анастас Јовановић у својим аутобиографским белешкама Никић, Љ. (1956) *Аутобиографија Анастаса Јовановића, Годишњак града Београда* књ. 3, стр. 394.

24 Максимовић, Б. (1983) *Идеје и стварност урбанизма Београда 1830-1941*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града, стр. 8-10. О немилосрдној политици иселавања простора Савамале у: Куниберт, Б. нав. дело, стр. 362-364.

25 Bogunović, S. G. (2005) *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka I: arhitektura*, Beograd: Beogradska knjiga, str. 346.

26 До каквих је детаља кнез улазио када је реч о изградњи будућих палата (резиденције и зграде Совјета) сведочи и преписка у вези са преговорима које је Тома Вучић – Перишић водио са мајстором из Земуна: *...Но пре свега потребно ми је да би благоволили казати му какву пропорцију здања ова мораду имати, на Покој, Глагол или управо, да по форми коју*

Завидан степен кнежеве пажње и вишемислени ангажман усмерен ка регулацији овог дела вароши по правилном ортогоналном растеру и живо интересовање за неимарска питања у вези са положајем, концепцијом, изградњом и опремањем државних здања *на европски начин* сведочи о очигледном продору европског кода урбаности у дотадашњу оријентално-балканску варош.²⁷

Од интереса за наше истраживање јесте податак да су годину 1833. обележили интензивни преговори са земунским и панчевачким градитељима, а потом и са бечким архитектама за зидање новог кнежевог дворца, али да је локација тог здања остављана недефинисана или је мењана будући да се кнез двоумио.²⁸ Неприлике у Београду су, видели смо, биле велике, али је атрактиван и стратешки битан положај био одвећ привлачан и тешко замењив било којим другим градом у Кнежевини. Крагујевац је и даље функционисао као разрађена престоница, али су искуство новог, политички преображај и посебно елан подстакнут Хатишерифом из 1833. године, налагали другу врсту урбане реалности. Смедерево је, као што је већ горе поменуто, било високо котирано и озбиљно се разматрало за нову престоницу. Преписке са Алексом Симићем, саветником по питањима државне градње поводом изградње кнежеве резиденције у Смедереву из 1833. године и сачувани планови непознатог градитеља хабзбуршке провинцијеније за дворец у Крагујевцу, откривају нам да је Милош имао озбиљну намеру да сазида модерну резиденцију у класицистичком руху, без обзира на локацију.²⁹

Поводом зидања нове резиденције, Кнез Милош се одлучује за раскид са дотадашњим архитектонско-просторним склопом по угледу на властеоске дворце и спахијске летњиковце на оближњим војвођанским мајурима под управом Хабзбуршке монархије и румунским кнежевским велепоседима где

одобрите сачини План и Пројектацију како једног тако и другог здања...
АС КК VI 569

27 АС, КК VI 569; Више о европским урбанистичким продорима у: Коларић, М. нав. дело, стр. 225-334; Максимовић, Б. нав. дело, Вујовић, Б. нав. дело, стр. 144-152; Максимовић, Б. Борба за очување Абаџице чаршије као привредног елемента новог Београда ван шанца, *Годишњак града Београда II*, Београд 1955, стр. 237 – 246.

28 АС, КК XVII 62, Несторовић, Б. нав. дело, стр. 67-68; Коларић, М. нав. дело, стр. 225–226.

29 Исто; О улози месту неокласицистичке архитектуре видети још и: Макуљевић, Н. (2006) *Уметност и национална идеја у XIX веку*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 201-202; Ђурђевић, М. и Кадидјевић, А. (1991-1992) Симетрија у новијој српској архитектури, *Зборник за ликовне уметности Матице српске* 27/28, Нови Сад, стр. 4.

ће се још дуго осећати утицај класицистички обликованих европских владарских палата у разумљиво скромнијој варијанти. Велепоседници имања на подручју Војводине који су махом живели у Будимпешти и Бечу, подстакнути урбанијалним реформама Марије Терезије (Maria Theresia) и Јозефа II (Joseph II) куповали су царске државне поседе на јавним лицитацијама добара Дворске коморе.³⁰ Куповина имања била је услов за стицање племићке титуле, па отуда не изненађује конкурентно подизање репрезентативних грађевина овог типа међу истакнутим појединцима. Кнез Милош је 1833. године купио два велика племићка имања у Влашкој где су кнежеви имали исти политичко-правни положај и то је додатно утицало на инкорпорирање ове концепције дворског комплекса у нашој средини.³¹ Велики број ових грађевина које су настале крајем осамнаестог и током прве половине деветанестог века носе одлике зрелог класицизма са симетријом као основним естетским принципом који производи пропорционално складну и хармоничну композицију.

С тим у вези, за кнежев подухват у Савамали било је неопходно пронаћи искусног градитеља. По налогу кнеза Милоша, тадашњи канцеларијски писар Алекса Симић преговара у поменутој 1833. години у месецу новембру, преко банкара Сине у Бечу, тражећи могућег пројектанта за нову резиденцију кнеза Милоша.³² Таксативно постављена питања са наведеним одговорима дају нам веома занимљив увид у жељене програмско-пројектне елементе будуће палате. Преписка између кнеза Милоша и непознатог бечког архитекте поводом изградње палате у Смедереву³³ открива нам са колико је страсти и озбиљности кнез Милош приступао бавећи се уопштено говорећи градитељским питањима, па самим тим и пројектом нове резиденције до најситнијих детаља. Истовремено, настају и нереализоване идејне скице фасада непознатог архитекте сачуване у Архиву Србије, а објављене у књизи Бранка Вујовића³⁴, на којима је остала

30 Поповић, Д. (1963) *Срби у Војводини III, Од Темишварског сабора 1790 до Благовештенског сабора 1861*, Нови Сад: Матица српска, стр. 70-80. О дворцима и летњиковцима на тлу Војводине видети: Pandžić, A. (2007) *Dvorci Vojvodine*, Beograd: Zadužbina Andrejević; Кулић, Б. (2013) *Дворци и летњиковци Војводине*, Петроварадин: Покрајински завод за заштиту споменика културе; Нови Сад: Платонеум.

31 Новаковић, С. (прир.) (1894) Србија у години 1834: Писма грофа Боа ле Конта де Рињи министру иностраних дела у Паризу о тадашњем стању у Србији, *Споменик Српске краљевске академије XXIV*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, стр. 35.

32 АС КК XVII 62; Коларић, М. нав. дело, стр. 225.

33 Исто, стр. 226.

34 Вујовић, Б. нав. дело. стр. 144-145.

белешка да је реч о плановима за кнежеву палату у Крагујевцу. Осим што нам остављају драгоцену сведочанство о градитељским приликама и чињеници да је локација представљала озбиљан изазов и недоумицу код самог наручиоца, ова документа нам сведоче о свеукупно јасној визији и жељеној реторици будуће резиденције. Будућа резиденција недвосмислено је требало да буде формирана као слободностојећа једноспратна палата, смештена у близини реке, сагледива из далеких перспектива, чистог и сведеног класицистичког архитектонског вокабулара. Прилике су свакако биле далеко од идеалних, али кнез Милош није желео да се тако лако одрекне своје визије новог државног средишта у Београду. О томе надахнуто пише Боа ле Конт помињући у својим писмима кнежево образложење изградње новог државног средишта у Београду упркос близини топова:

Ја се тиме стављам под београдски топ, али ја се чврсто уздам, да у наредак тај топ неће смети и неће моћи ништа против нас. Ако хоћу да имам војске, треба да се настаним на каквој великој реци, на отвореном месту, да бих ту војску могао сакупити о мало трошка. Све су друге позиције дуж Дунава или сувише бреговите, или су изложене поплави. Београд је за нас средишња тачка; то је један од најкраснијих положаја у погледу војничком, а и у трговачком. Кад не могу да присвојим садашњу варош, онда хоћу да је привучем себи. Око мога двора створиће се нова варош, и у њој ћу ја наћи све што ми буде потребно за војску и за наше велике народне скупштине.³⁵

Одмах потом Боа ле Конт примећује:

Овим кнежевим разлозима ваља додати још један који је најзнатнији, ма да га он не казује. То је његова жеља да се стави у додир са Европом, иста она због које се цар руски настанио у Петрограду, а Мехмед – Алија у Александрији. Кнез намерава да са што више сјајности сагради своју нову резиденцију у Београду. Он хоће да да мало светлији изглед своје дворцу, или боље рећи својој кући, која је до сада била уређена са свим просто, у складу са обичајима и навикама српским.³⁶

Већ почетком 1834. године кнез Милош захтева од управник вароши Цветка Рајовића интензивнију потрагу за архитектама високе градитељске обавештености чији је задатак био да ураде планове за регулацију вароши и поставе темеље

35 Новаковић, С. (прир.), нав. дело.

36 Исто.

државним здањима и кнежевој резиденцији у Савамали.³⁷ Првобитни преговори са Јоханом Хенгстером (Johann Hengster) из Земуна и Францом Добијем (Franz Dobi) из Панчева нису уродили плодом, па из извора сазнајемо да управник вароши преко земунског конзула Пантелејмона Хаџи – Стоилова контактира и позива словачког грађевинског инжењера Франца Јанкеа (Franz Jancke) који средином 1834. године долази у Београд.³⁸ Убрзо за њим пристиже и Прус Франц Барон Кордон (Franz Baron Kordon), па ће ове стране инжењере уз Атанасија Николића и Константина Радотића кнез Милош одмах упослити на пословима изградње мостова, путева и обезбеђивању приобаља, а посебно на пројекту регулације и калдрмисању улица Савамале и подизању нових управно - административних здања подигнутих у периоду од 1835. до 1839. године.³⁹ У склопу управног центра изграђене су Велика пешадијска касарна, зграда Народног совјета, кнежева (Велика) пивара и кнежев Дворац, а овде треба поменути и зграду старе царинарнице тзв. Ђумрукану на Савском пристаништу, најстаријем примеру суштинске промене у архитектонској концепцији.⁴⁰

Почетком 1835. године, начелном регулацијом терена, дефинисана је локација будућег Кнежевог дворца на празном блоку који формирају данашње улице Кнеза Милоша, Немањина, Балканска и Адмирала Гепрата. Након дугих и исцрпљујућих преговора, 1. маја 1835. године Франц Доби пристаје да дође са једним помоћником и изради планове за будућу кнежеву палату.⁴¹ Сматра се да је тај помоћник био Добијев рођак и ортак Фридрих Адам Кверфелд (Friedrich Adam Querfeld) са којим ће касније бити ангажован на изградњи Саборне цркве и хотела „Код јелена”.⁴² Две недеље касније, водећи панчевачки архитекти ступају у службу код кнеза Милоша на пословима изградње новог двора у

37 АС КК VI 359

38 АС, КК VI 417; Ђурић–Замоло, Д. (1981) *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд: Музеј града Београда, стр. 52–54.

39 Вујовић, В. нав. дело, стр. 144, 146-147; Несторовић, Б. нав. дело, стр. 68-84.

40 Ђурић – Замоло, Д. нав. дело, стр. 114.

41 АС, КК VI 569; Ротер – Благојевић, М. (1994) *Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1830. до 1900. године*, магистарски рад, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, Београд, стр. 102-103.

42 О плодном опусу водеће градитељске дружине из Панчева видети: Божиновић, В. (2011) Прилог проучавању историје и архитектуре београдског хотела „Код јелена”, *Годишњак града Београда LVIII*, Београд, стр. 54-56 .

Савамали и болнице на Палилули.⁴³ Радови на изградњи двора сачекаће још годину дана, када је, сматра се, незадовољни кнез проследио Францу Јанкеу планове на дораду и преправку. Тек почетком 1837. године ће кнез Милош одобрити планове за резиденцију у Савамали.⁴⁴ Због недостатка података и фрагментарне грађе, немогуће је утврдити процес извођења радова, осим чињенице да је и овај процес пратио низ тешкоћа и да је двор са пропратним помоћним објектима кухиње, зградом за послугу и амамом, завршен крајем 1837. године.⁴⁵

Нагиб терена на савској падини није ишао на руку подизању објекта монументалног карактера, али су величина и положај двора пажљиво бирани у прилог владарској пропаганди, тако да се сигурно могао сагледати са велике удаљености јужнобанатске равнице. Аранжирани белведерски карактер положаја дворца у Савамали израз је новог духа отворености и слободне експанзије града на чијем челу, не заборављамо, стоји владар.

Није сачувана основа кнежеве палате у Савамали, али се на основу неколико снимака из ваздуха и скице фасаде може претпоставити да су архитекти усвојили кнежеву жељу да дворцац има 24 собе.⁴⁶ Изведена спратна зграда је скоро правоугаоне основе са сасвим малим плитко развијеним крилима према Балканској, са системом издужених ходника уз

Слика 1 *Кнежев дворцац у Савамали са делом Финансијског парка, разгледница у издању Рајковића и Ђуковића (бр. 09 512), издата око 1910; Извор: колекција господина Милоша Јуришића*

43 Исто.

44 Несторовић, Б. нав. дело, стр. 79.

45 АС, КК VI 974; Коларић, М. нав. дело, стр. 21; Несторовић, Б. нав. дело, стр. 80. Мита Петровић наводи да је подизање завршено 30. октобра 1836. године. Петровић, М. нав. дело, стр. 761.

46 Несторовић, Б. нав. дело.

које се ређају многобројне просторије са главним улазом у средишњој осовини.⁴⁷ (слика 1)

Фасадна платна, сведене пластике и малтерне декорације, заоденута су класицистичким решењем са правилним распоредом прозорских осовина. Приземни појас опонашао је рустику босажа и ефектно истицао остатак глатког тела грађевине. Складно пропорционисана, чеона фасада има наглашену средишњу осу централним ризалитом са лучно засведеним порталом у приземљу, балконом од кованог гвожђа на конзолама и дорским пиластрима у средњем пољу, и напослетку карактеристичним троугаоним тимпаноном који је додатно маркирао осовину у висини крова. У складу са концептом владарске идеологије, балкон је унео нову феноменолошку димензију стања лебдења и страхопоштујућег дивљења, те постаје неизбежним саставним елементом репрезентативних спратних здања замењујући вишевековну доминацију доксата.⁴⁸

Можемо претпоставити да је балкон маркирао велику свечану салу где је кнез Михаило 1841. године организовао први јавни бал у Србији. Опис тог бала даје благу назнаку репрезентативне унутрашњости овог здања:

*На тај величанствени бал били су позвани, поред наших великодостојника, још и генерали из Панчева и Митровице, командирендери из Варадина и Темшишвара, и многа друга господа из прека. Поред наше банде свирала је и војничка, панчевачка и митровачка банда, све наше арије и игре, које су преписане од нашег капелмајстора Шлезингера. Тамо смо имали прилике први пут да видимо пенушеће се вино, шампањер, и многа друга страна вина. Тада смо први пут видели да гору по свећњацима и полилејима, у сали и собама, миликерцен свеће, које нису нађене ни у једном дућану у Београду, већ су наручене из Беча...*⁴⁹

Основном утиску складне и уравнотежене композиције доприносили су бочни ризалити и вертикални контрапункт непрекинутих кордонских и нешто изражајније профилисаних кровних венаца. Јаки испади хоризонтала вешто су позиционирали грађевину успостављајући склад фасадног ритма и стварајући утисак прегледности здања.

47 Вујовић, Б. нав. дело, стр. 147.

48 Балкон се по белешкама историографа по први пут у београдској архитектури појављује на Ђумрукани и Докторовој кули и попут доксата имао је важну улогу проширивања простора. О томе детаљно видети у: Bogunović, S. G. (2005) *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka III: pojmovi*, Београд: Београдска књига, стр. 1204-1205.

49 Ђорђевић, Д. Ц. (2011) *Кроз стари Београд*, Београд: Службени гласник.

Савамалски дворца је био смештен на широку платформу поплочану каменим плочама, а читав комплекс заокружен је ограђеним парком.⁵⁰ Препознатљиви визуелни маркер резиденција великопоседничке аристократије, престижног друштвеног слоја Европе, био је припадајући, систематски организован и високо естетизовани парк контролисаног приступа спрема препознатљивих актуелних европских принципа и образаца вртне уметности.⁵¹ Управо по стандардима аристократских спахилука у Хабзбуршкој монархији настаје 1836. године и дворски парк обликован у енглеском стилу са слободно конципираним вијугавима стазама. Сов(ј)етски парк, како су га у прво време називали, а потом и Финансијски због уселења Министарства финансија, имао је ексклузиван карактер, будући да су приступ и право на *шпацир* у њему имали искључиво привилеговани чланови Совјета, министри и државни саветници), заузимао је ограђени простор омеђен данашњим улицама Кнеза Милоша, Немањином, Балканском (изнад Велике пиваре) и Гепратовом, прилагођавајући се специфичној нагибној пластици терена.⁵²

Није познато ко је аутор парка, али је сасвим вероватно да је то могао бити многоструко талентовани Атанасије Николић који је рано прихватио рецентне стандарде упросторавања и обликовања дворских вртова европске аристократије, а који су подразумевали модификовану аранжирану природу са интерактивним романтично-сентименталним штимунгом које је крајем осамнаестог века инаугурисао и у својим теоријским поставкама поставио Кристијан Хиршфелд (Christian Hirschfeld).⁵³ Током своје друге владе, у јулу 1864. године, кнез Михаило је *Финансијски парк* прогласио народним

50 Несторовић, Б. нав. дело, стр. 80.

51 О традицији дендролошких вртова у нашој средини видети: Озер, А. Каменички парк – наша Булоњска шума у: *XVIII столеће: избор из зборника XVIII столеће*, прир. Грдинић, Н. (2012), Нови Сад: Завод за културу Војводине, стр. 252-254.

52 Милановић, Х. (2006) *Паркови Београда*, Београд: Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар стр. 24-26.

53 О животу и раду Атанасија Николића видети: Николић, А. (2001), Биографија Атанасија Николића верно својом руком написана, Флогистон бр. 11, стр. 175-240. Кристијан Хиршфелд је дански професор филозофије и естетике који је својим делом *Теорија вртног дизајна* унео новине у пејзажно уређење специфичном естетизацијом природе и посебно утицао на немачке пејзажне архитекте краја осамнаестог и почетка деветанестог века када је врт сматран одразом националног идентитета. О идејама Кристијана Хиршфелда видети: Митровић, К. (2008) *Топчидер: двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд: Историјски музеј Србије, стр.161 (са напоменом 20).

чиме он добија инклузивни и јавни карактер.⁵⁴ Нешто су-
жене површине, парк је постојао све до двадесетих годи-
на двадесетог века када је добрим делом разрушен како би
уступио место новим и дозиданим здањима државне управе.
(слика 2)

Слика 2 Кнежев дворац у Савамали, изглед из данашње
Немањине улице са крова здања Министарства саобраћаја,
снимак након 1931. године; Извор: из приватне збирке.

Данашњи парк, смештен на истој локацији, основан је након
Другог светског рата и састоји се од две платформе. Доњи
део уређен је педесетих година по пројекту архитекте Ми-
рослава Николића и инжењера Бранислава Прокића, док је
горњи део који се простире уз улицу Кнеза Милоша уређен
1963. године по пројекту архитекте М. Дадића и инжењера
шумарства Владете Ђорђевића.⁵⁵

У оквиру дворског парка у Савамали, налазила се данас је-
дина преостала грађевина некадашњег дворског комплекса,
Амам кнеза Милоша који је подигнут у периоду завршних
радова на Двору, 1837/1838. године, вероватно по плану
Хаци Неимара Николе Живковића.⁵⁶ Могуће је да је Хаци
Никола Живковић истовремено био ангажован на изград-
њи помоћних објеката попут пространог здања тик преко
пута Дворца унутар парка, будући да сачувани снимак дво-
ришног објекта Дворца у Савамали, носи карактеристичан

54 Милановић, Х. нав. дело.

55 На горњој каскади парка 1963. године постављен је споменик Борису
Кидричу академика вајара Николе Коке Јанковића, да би 2005. уме-
сто њега био постављен садашњи споменик кнезу Милошу, реплика
споменика у Такову Петра Убавкића; Исто, стр. 26.

56 Гордић, Г. (1966) *Архитектонско наслеђе града Београда I, Саопштења*
6, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 19.
Амам је реконструисан из рушевина по пројекту Добросава Ст. Павло-
вића 1952-1954.

рукопис претходно изведених београдских Милошевих ко-нака.⁵⁷ Слично Амаму дозиданом уз Конак кнегиње Љубице и кнежев је био приватног карактера. Изграђен је као омања слободностојећа грађевина, али је зарад заштите приватности својим предњим делом био функционално повезан терасом са оградом и омањим степеништем.⁵⁸ Милошев амам је приземна грађевина правоугаоне основе са истуреном оцаклијом где је позициониран и засведени улаз са приступним платоом од поплочаног камена. Зидан је опеком, али су и овде у унутрашњости коришћене плоче од луксузног студеничког мермера. Садржи све саставне елементе амама - чекаоницу, резервоар за воду, котларницу, купаоницу и одморишни простор.⁵⁹ Централни део где је смештен простор за одмор, засведен је плитком куполом са стакленим клобуцима који омогућавају обилни продор дневне светлости. Живописни детаљ представља препознатљиво решен четвороводни кров који надвишава шестоугаона основа карактеристичне калоте.⁶⁰

Унутрашња политичка превирања која су резултовала Милошевом абдикацијом јуна месеца 1839. године, осујетила су планове уређења и кнежевог уселења. С тим вези, упркос детљаним припремама у складу са владарском репрезентацијом, дворца у Савамали никад није постао двор, већ је по одобрењу кнеза Михаила ова зграда дата на употребу Министарству финансија и једно време Државном савету.⁶¹ Дворски комплекс у Савамали нестао је у ратном вихору, током бомбардовања 1941. године. Упркос физичком нестанку већине здања која су формирала државни комплекс у Савамали, зацртана репрезентативна државно-бироградска квинтесенција инвеститора присутна је и данас у овој зони која је поступно попримила сугерирани дух изградњом ансамбла здања високе државне и војне управе.⁶² (слика 3)

57 Овај једносратни конак који је највероватније био намењен дворским послужитељима и стражи, срушен је негде пре Другог светског рата, могуће уочи изградње здања архитекте Гојка Тодића 1939. године у коме је данас смештен Касациони, Апелациони, Управни и Виши трговински суд у Немањиној 9. У попису државних добара у Београду из 1853. године наводи се да је у парку до дворца смештено и здање канцеларије Војног штаба са седам соба и две кухиње; Перуничкић, Б. нав. дело, стр. 274.

58 Павловић, Д. Ст. (1955) Конзерваторско-рестаураторски радови у Београду. Три зграде из времена кнеза Милоша, *Годишњак града Београда* књ II, Београд: Музеј града Београда, стр. 281.

59 Исто.

60 Bogunović, S. G. nav. дело, стр. 1182-1183.

61 Несторовић, Б. нав. дело, стр. 82.

62 О феномену духа у архитектури видети: Кадјијевић, А. (2010) *Архитектура и дух времена*, Београд: Грађевинска књига.

Слика 3 Авионски снимак потеза на коме је формирано државно средиште у Савамали, авионски снимак од 16. 10. 1930. године; снимак преузет са портала www.skyscrapercity.com.

ЛИТЕРАТУРА:

Bogunović, S. G. (2005) *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka I: arhitektura*, Beograd: Beogradska knjiga.

Bogunović, S. G. (2005) *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka III: pojmovi*, Beograd: Beogradska knjiga.

Божиновић, В. (2011) Прилог проучавању историје и архитектуре београдског хотела „Код јелена”, *Годишњак града Београда* књ. LVIII, Београд: Музеј града Београда, стр. 49-62.

Вујић, Ј. (1902) *Путешествије по Србији II*, Београд: Српска књижевна задруга.

Вујовић, Б. (1986) *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд: Просвета: Републички завод за заштиту споменика културе.

Гордић, Г. (1966) *Архитектонско наслеђе града Београда I, Саопштења б*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.

Ђорђевић, Д. Ц. (2011) *Кроз стари Београд*, Београд: Службени гласник.

Ђурић – Замоло, Д. (1981) *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд: Музеј града Београда.

Ђурђевић, М. и Кадијевић, А. (1991-1992) Симетрија у новијој српској архитектури, *Зборник за ликовне уметности Матице српске 27/28*, Нови Сад, стр. 1-13.

Здравковић, И. М. (1951) Господар Јованов конак у Чачку, *Музеји б*, Београд, стр. 124-127.

- Здравковић, И. М. (1952) Споменици културе у Брестовачкој бањи, *Гласник Етнографског института Српске академије наука* књ. I/1-2, Београд: Етнографски институт САНУ, стр. 435-441.
- Здравковић, И. М. (1953-54) Конаци кнез Милошеве Србије, *Гласник Етнографског института Српске академије наука* књ. 2-3, Београд: Етнографски институт САНУ, стр. 413-425.
- Јакшић, Г. (1927) *Европа и васкрс Србије (1804 – 1834)*, Београд: Народна мисао.
- Кадиевић, А. (2010) *Архитектура и дух времена*, Београд: Грађевинска књига.
- Kantorowicz, E. H. (1997) *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton: Princeton University Press.
- Коларић, М. (1967) *Класицизам код Срба, књ. 2 Грађевинарство*, Београд: Просвета.
- Куниберт, Б. (1901) *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића (1804-1850)*, Београд: Штампарија Д. Димитријевића.
- Кулић, Б. (2013) *Дворци и летњиковци Војводине*, Петроварадин: Покрајински завод за заштиту споменика културе; Нови Сад: Платонеум.
- Лазих, М. Црква и двор у Пожаревцу као идеолошки центри владарске репрезентације кнеза Милоша, у: *Vitinasium*, Зборник радова Народног музеја у Пожаревцу бр. 16, приредио Ђорђевић, М. (2011), Пожаревац: Народни музеј, стр. 135-167.
- Љушић, Р. (2004) *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Максимовић, Б. (1955) Борба за очување Абадске чаршије као привредног елемента новог Београда ван шанца, *Годишњак града Београда* књ. II, Београд: Музеј града Београда, стр. 237-246.
- Максимовић, Б. (1983) *Идеје и стварност урбанизма Београда 1830-1941*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града.
- Макуљевић, Н. (2006) *Уметност и национална идеја у XIX веку*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Марковић, Р. (1938) *Питање престонице у Србији кнеза Милоша*, Београд: Штампарија Драгана Поповића.
- Macura, V. (1984) *Čaršija i gradski centar: razvoj središta varoši i grada Srbije XIX i prve polovine XX veka*, Niš: Gradina; Kragujevac: Svjetlost.
- Милановић, Х. (2006) *Паркови Београда*, Београд: Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар.
- Митровић, К. Двор кнеза Милоша Обреновића у: *Приватни живот код Срба у XIX веку* приредили Столић, А. и Макуљевић, Н. (2006), Београд: Клио, стр. 261-301.

Митровић, К. (2008) *Топчидер: двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд: Историјски музеј Србије.

Несторовић, Б. (2006) *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд: *Art press*.

Николић, А. (2001) Биографија Атанасија Николића верно својом руком написана, *Флогистон* бр. 11, стр. 175–240.

Никић, Јб. (1956) Аутобиографија Анастаса Јовановића, *Годишњак града Београда* књ. III, Београд: Музеј града Београда, стр. 385–416.

Новаковић, С. (прир.) (1894) Србија у години 1834: Писма грофа Боа ле Конта де Рињи министру иностраних дела у Паризу о тадашњем стању у Србији, *Споменик Српске краљевске академије XXIV*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Озер, А. Каменички парк – наша Булоњска шума у: *XVIII столеће: избор из зборника XVIII столеће*, прир. Грдинић, Н. (2012), Нови Сад: Завод за културу Војводине, стр. 252–254.

Павловић, Д. Ст. (1955) Конзерваторско-рестаураторски радови у Београду. Три зграде из времена кнеза Милоша, *Годишњак града Београда* књ II, Београд: Музеј града Београда, стр. 271–306.

Pandžić, A. (2007) *Dvorci Vojvodine*, Београд: Zadužbina Andrejević.

Перуничкић, Б. (1964) *Београдски суд 1819–1839*, Београд: Историјски архив Београда.

Петровић, М. (1901) *Финансије и установе обновљене Србије до 1842 до 1842. I- С једним погледом на ранији историски развој финансиског уређења у Србији*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Петровић, М. С. (1930) *Београд пре сто година*, Београд: Графички институт Народна мисао.

Поповић, Д. (1963) *Срби у Војводини III, Од Темниварског сабора 1790 до Благовештенског сабора 1861*, Нови Сад: Матица српска.

Ротер, М. (1991) *Проблеми заштите и ревитализације дела Карађорђевог улице у Београду, на потезу Савског пристаништа*, специјалистички рад на постдипломским студијама из заштите, ревитализације и проучавања градитељског наслеђа, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, Београд.

Ротер – Благојевић, М. (1994) *Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1830. до 1900. године*, магистарски рад, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, Београд.

Цветковић, С. (2008) *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево: Музеј.

Шкаламера, Ж. (1971) Београдска Нова Доња варош у XVIII веку, *Годишњак града Београда* књ. XVIII, Београд: Музеј града Београда, стр. 53–74.

Tijana Borić

University of Niš, Faculty of Arts – Department for Applied Arts, Niš

THE PRINCELY PALACE IN SAVAMALA –
FOUNDING SERBIAN BELGRADE OUTSIDE THE
TRENCH

Abstract

The princely court in Savamala has had an active and powerful role in constitution and promotion of the dynastic propaganda. With reference to the dual nature of monarchic government, a princely court does not exclusively refer to the residence of a ruler, but also stands for the institution of government that is a carefully chosen and structured space with the developed mechanism and manifesto of power. Planning, functioning as well as visual identity of any princely palace were always direct reflections of the royal image and the very nature of the actual regime. The palaces of the Serbian rulers changed abruptly in the 19th century, both in their positions and visual contexts, court ceremonies and the level of openness to the specific public. Those changes that have taken place at princely courts reflected the overall image of historical and social transformation of the Serbian state. In the early stages of his government, Prince Miloš understood and valued the power of political propaganda and already in the early 19th century he started and exerted an expensive public manifesto of power as his palaces had a crucial role in this important part of political programme. The choice of Serbian capital represented a key political issue. Prior to the official recognition of the autonomy and hereditary royal status, princely palaces were located in safely hidden landscapes in mainland Serbia. Now, when newly liberated principality was yet to catch up with the rest of the modern European states, Prince Miloš wanted Belgrade for its capital. The process of making the state/court complex in the district of Savamala revealed all the specific features of Belgrade and its urban development during the first half of the 19th century. Thus, raising the princely palace in Savamala will prove to be a crucial step in transformation of Belgrade into a modern European city.

Key words: *court, capital, Savamala, prince Milos, urbanization of Belgrade, ruler's residence*